

B. M. Шевчук, старший викладач

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ В ПЕРІОД ВИЗНАЧНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Стаття відображає авторське дослідження проблем співвідношення кримінального покарання у вигляді штрафу залежно від розміру шкоди, завданої вчиненням злочину, зокрема, податковим злочином.

Пропонується гармонізувати критерії розрахунку грошового розміру штрафу та кваліфікованого розміру шкоди за єдиною системою.

Ключові слова: шкода, штраф, бланкетність диспозицій, колізійність правових норм, податкові злочини.

Гармонізація чинного кримінального законодавства із європейським законодавством повинна починатися перш за все із внутрішньої гармонізації вітчизняних інститутів норм кримінального права.

Одним із таких напрямків гармонізації можна виділити удосконалення системи правових норм інституту кримінального покарання у вигляді штрафу. За часів чинності Кримінального кодексу України 2001 року (надалі — КК України) цей інститут норм кримінального права відобразив як певні досягнення, так і деякі проблеми теоретичного та практичного характеру.

Питанням дослідження окремих аспектів інституту покарання у вигляді штрафу в різні часи приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як М. І. Бажанов, Ю. В. Балін, В. Т. Маляренко, М. І. Мельник, В. О. Попрас, В. В. Сташик, В. Я. Тацій, М. Д. Шаргородський та інші.

Проте, з огляду на динаміку змін і доповнень, що стосуються цього виду покарань, на нашу думку, дослідження інституту покарання у вигляді штрафу доцільно провести у системно-історичному взаємозв'язку окремих його елементів та в цілому по відношенню до основних положень Особливої частини КК України.

Досліджуючи цей кримінально-правовий інститут, можливо виділити наступні проблеми його регламентації.

1. Визначення критеріїв розрахунку. Чинний КК України, на відміну від попереднього КК України 1960 р., не визначає розмір покарання у вигляді штрафу в стаїх грошових одиницях, ані у вітчизняних гривнях, ані у будь-якій іншій іноземній валюти. Натомість, із внесенням змін та доповнень до КК України 1960 р. в період реформувань 90-х років ХХ століття нових критеріїв розрахунку штрафів, зокрема пропорційно мінімальній заробітній платі (надалі — «м. з. п.»), пропорційно неоподатковуваному мінімуму доходів громадян (надалі — «н. м. д. г.») тощо [1, ст. 32], слід відзначити, що КК України 2001 р. закріпив єдиний порядок проведення розрахунку розміру штрафу — пропорційно певній кількості «н. м. д. г.», визначених санкцією відповідної статті (її частини) Особливої частини КК України [2, ст. 53].

2. Відповідність економічним реаліям. Сталість критеріїв розрахунку не завжди має переваги перед динамічно мінливою системою критеріїв таких розрахунків. Особливо це виявляється тоді, коли суто кримінально правові норми, зокрема,

норми з ознаками розрахунку штрафу залежно від сталої кількості розміру грошових одиниць, регламентованих безпосередньо законодавцем, набувають ознак бланкетності і обумовлюють своє застосування залежністю від динаміки змін норм бюджетного, податкового, трудового законодавства та інших галузей. За таких умов можна стверджувати, що для цілей кримінального законодавства така міжгалузева взаємозалежність недоцільна, а в багатьох випадках навіть шкідлива, оскільки не відображає адекватний розмір покарання тяжкості вчиненого злочину та розміру завданої шкоди.

3. Відповідність покарання вчиненому злочину. Особливістю чинного КК України є і та обставина, що в багатьох складах злочинів кваліфікуючого значення набуло поняття кваліфікованого розміру завданої шкоди. Відмінною рисою цього поняття є одиниці розрахунку цієї шкоди, які термінологічно визначаються аналогічно покаранню у вигляді штрафу — залежно від «н. м. д. г.», але фактично мають інше правове підґрунття обчислення гривневого розміру. Ці зовнішні ознаки термінологічної уніфікованості у поєднанні з внутрішніми ознаками поняттійної двозначності, призводять в деяких випадках до фактичної декриміналізації певних видів злочинних дійнъ [3, 156].

4. Співвідношення з кваліфікованим розміром завданої шкоди. За період чинності КК України 2001 р. еквівалентні розрахунки кваліфікованого розміру шкоди змінювалися тричі: 1) залежно від сталого розміру «н. м. д. г.» у сумі 17 гривень; 2) залежно від щорічно змінного розміру «м. з. п.»; 3) залежно від щорічно змінного прожиткового мінімуму для працездатної особи (надалі — «п. м. п. о.»). Розрахунок розміру штрафу протягом 11 років чинності КК України 2001 р. не змінювався, дотрівнюючи пропорційність «н. м. д. г.» із розрахунку 17 грн до 1 «н. м. д. г.».

Розрахунок грошового еквіваленту 1 «н. м. д. г.» для обчислення кваліфікованого розміру шкоди має більш складну систему розрахунків і здійснюється кожний календарний рік заново із урахуванням положень Податкового кодексу України (надалі — ПК України) та бюджетного законодавства.

Згідно з положенням п. 5 підрозділу 1 розділу ХХ ПК України у тому разі, якщо норми інших законів містять посилання на «н. м. д. г.», то для цілей їх застосування в частині кваліфікації злочинів та правопорушень сума розміру одного «н. м. д. г.» встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (надалі — «п. с. п.»), визначеної пп. 169.1.1 п. 169 розділу IV ПК України для відповідного року.

Положення цього підпункту визначають «п. с. п.» в розмірі 100 відсотків розміру «п. м. п. о.» [4, пп. 169.1.1. п. 169.1 ст. 169]. Сам розмір «п. м. п. о.» щорічно розраховується у встановленому законом порядку і регламентується нормами бюджетного законодавства. Згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 р. № 2857 — VI «п. м. п. о.» станом на 1 січня 2011 року був встановлений у розмірі 941 гривня [5, ст. 21]. Згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 р. № 4282 — VI «п. м. п. о.» станом на 1 січня 2012 року встановлений у розмірі 1073 гривні [6, ст. 12 ч. 1 абз. 3].

Проте, для остаточного розрахунку кваліфікованого розміру завданої шкоди слід враховувати положення абз. 7 п. 1 розділу XIX ПК України, відповідно яким до 31 грудня 2014 року для цілей застосування пп. 169.1.1. п. 169.1 ст. 169 ПК України «п. с. п.» визначається у розмірі 50 відсотків розміру «п. м. п. о.».

Таким чином, остаточний розрахунок 1 «н. м. д. г.», необхідного для визначення грошового еквіваленту кваліфікованого розміру шкоди, розраховується за наступною схемою: «п. м. п. о.» x 50 % = 941 грн (1 «п. м. п. о.» станом на 01.01.2011 р.) x 50 % = 470,50 грн (1 «н. м. д. г.»); 1073 грн (1 «п. м. п. о.» станом на 01.01.2012 р.) x 50 % = 536,5 грн (1 «н. м. д. г.»).

5. Колізія кодифікованих законодавчих актів. Вище було зазначено, що для цілей податкового законодавства розмір «п. с. п.» встановлюється один раз на рік ста-

ном на 1 січня звітного податкового року, і можливо, це виправдано і доцільно для бюджетного і податкового законодавства. Але у порівнянні зі ст. 4 КК України ці положення утворюють колізію кодифікованих нормативно-правових актів, у якій перевагу, на нашу думку, слід віддати положенням саме КК України.

Це обумовлює необхідність застосування саме тих норм законодавства у всій їх сукупності, які мають чинність на момент вчинення злочину.

У зв'язку із цим розрахунок кваліфікованого розміру «н. м. д. г.» матиме динамічно зростаючу модель, збільшенну декілька разів на рік (див. Таблиця).

Таблиця

Розрахунок розміру 1 «н. м. д. г.» (кваліфікаційного) за 2001–2012 роки (грн)

рік число, місяць	2001 – 2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
01.01	17	61,50	131	175	200	257,50	302,50	434,50	470,50	536,50
01.04	17	*	145	*	210	262,50	312,50	442	480	547
01.07	17	*	155	187,50	220	*	315	444	*	551
01.09	17	71,10	166	*	*	*	*	*	*	*
01.10	17	*	*	230	272,50	325	453,50	492,50	559	
01.11	17	*	*	*	*	*	372	*	*	*
01.12	17	*	*	200	*	302,50	*	461	502	567
Підстава	[7, п. 1; 8, п. 1; 9, п. 3]	[10, ст. 6 п. 6.1. пп., 6.1.1. (в ред. 2003 р.); ст. 22 п. 22.4., п. 22.5.]	[10, ст. 6 п. 6.1. пп. 6.1.1. (в ред. 2005 р.) [11, розд. V, прикінц. полож. ч. 1 абзц. 4], ст. 22 п. 22.5.]	[4, ст. 169 п. 169.1, пп. 169.1.1, Розд. XIX п. 1 абз. 7, Розд. XX підр. 1 п. 5]						

Примітка: * — розмір 1 «н. м. д. г.» в зазначеній період не змінювався¹.

6. Вплив гуманізації покарань за економічні злочини на співвідношення розміру шкоди та штрафу.

Гуманізація відповідальності за економічні злочини, запроваджена законодавцем в листопаді 2011 року, відбувалася у системному взаємозв'язку із реформуванням не тільки системи покарань за ці види злочинів, але й загальних положень системи кримінальних покарань [12, розд. I п. 3 пп. 2), 7) — 31)].

Основного нормативного впливу у зв'язку із цим зазнало покарання у вигляді штрафу [2, ст. 53].

Раніше проведені нами дослідження системно-структурних взаємозв'язків покарання у вигляді штрафу і шкоди на прикладі податкових злочинів дозволили виявити внутрішньо-системні логічні протиріччя між законодавчою регламентацією та фактичним розміром завданої шкоди і законодавчою регламентацією розмірів покарання у вигляді штрафу за податкові злочини [3]. Проведена законодавцем структуризація системи покарань за економічні злочини потребує дослідження запроваджених нововведень, в тому числі й в системі податкових злочинів.

Так, і штраф, і шкода, як і раніше, визначаються залежно від встановленої законодавцем умової розрахункової одиниці — неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (надалі — «н. м. д. г.»), який має різну методику розрахунку залежно від кваліфікації злочину та покарання.

¹ Із набранням чинності КК в 2001 році і протягом 2002–2003 рр. розмір 1 «н. м. д. г.» не змінювався, однаково застосовувався під час кваліфікації злочинів і застосування санкції, і дорівнював 17 гривням [7; 8; 9].

Кваліфікація податкових злочинів в частині розрахунку завданої шкоди здійснюється із урахуванням положень примітки до ст. 212 Кримінального кодексу України (надалі — КК України) та залежно від 50 % прожиткового мінімуму для працездатної особи (надалі — «п. м. п. о.») [4, розд. XX підрозд. 1 п. 5, розд. XIX п. 1 абз. 7, розд. IV ст. 169 п. 169.1. пп. 169.1.1.], встановленого законодавством про Держаний бюджет України на поточний рік [6, ст. 12 ч. 1 абз. 3], в той час як розмір штрафу розраховується пропорційно сталому гривневому еквіваленту в сумі 17 гривень [4, розд. XX підрозд. 1 п. 5].

З огляду на це та із урахуванням положень примітки і ч.ч. 1–3 ст. 212 КК України, відповідальність за податковий злочин, вчинений після 01 січня 2012 року, може наставати в разі фактичної несплати податків у сумі:

- 536500 грн — за ч. 1 ст. 212 КК України;
- 1609500 грн — за ч. 2 ст. 212 КК України;
- 2682500 грн — за ч. 3 ст. 212 КК України.

Система покарань у вигляді штрафу, порівняно з тією, що існувала до гуманізації покарань за економічні злочини, змінилася вбік збільшення, і складає наступні розміри:

- за ч. 1 ст. 212 КК України — від 17000 грн до 34000 грн (порівн.: від 5100 грн до 8500 грн [13, 399]);
- за ч. 2 ст. 212 КК України — від 34000 грн до 51000 грн (порівн.: від 8500 грн до 34000 грн [13, 399]);
- за ч. 3 ст. 212 КК України — від 255000 грн до 425000 грн.

Таким чином, гуманізація відповідальності за економічні злочини, і, в першу чергу, за податкові злочини, знаходить своє відображення у підвищенні розміру покарання у вигляді штрафу та виключенні із санкції ст. 212 КК України 2001 р. існуючих раніше покарань, зокрема, вправних робіт, обмеження волі, позбавлення волі.

7. Запровадження нового критерію визначення розміру штрафу: штраф не нижче розміру завданої шкоди. Розглядаючи питання гуманізації покарань за податкові злочини, необхідно звернути увагу на умови визначення розміру штрафу за податковий злочин вчинений в особливо великих розмірах в контексті системного тлумачення з нормою права, регламентованою ч. 2 ст. 53 КК України. Згідно цій нормі права встановлено обов'язок суду за ті злочини, вчинення яких передбачає відповідальність у вигляді штрафу як основного покарання понад 3000 «н. м. д. г.», призначити покарання у вигляді штрафу виходячи із фактичного розміру завданої шкоди, ігноруючи граничний розмір штрафу, передбачений санкцією статті або частиною статті Особливої частини КК України.

За таких обставин мінімальна межа можливого фактично призначеного штрафу за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України, становить 2682500 гривень, тоді як формально-юридичні межі, визначені санкцією ч. 3 ст. 212 КК України, складають альтернативу від 255000 гривень до 425000 гривень. Призначення покарання у вигляді штрафу згідно наведеним формально-юридичним альтернативним межам можливе лише тим співучасникам ухиленням від сплати податків в особливо великих розмірах, роль яких, на думку суду, була незначною [2, ст. 53 ч. 2].

У зв'язку із цим вбачається, що санкції, які передбачають відповідальність за ознаками податкового злочину згідно ч. 1 і ч. 2 ст. 212 КК України, потребують подальшого доопрацювання, оскільки зважаючи на їх занадто перебільшену гуманізацію зберігають можливість для фактичного ухилення від сплати податків на суму від 536500 гривень до 2682500 гривень (станом на 01.01.2012 р.).

З іншого боку, зважаючи на можливі зловживання засудженої особи, законодавець надав суду право призначити покарання у вигляді громадських робіт, вправних робіт, позбавлення волі в порядку заміни несплаченої суми штрафу в разі відсутності підстав для розстрочки його виплати [2, ст. 53 чч. 4–5].

Отже, гуманізація покарань за податкові злочини, вчинені в особливо великих розмірах, в цілому свідчить про ефективність запровадженої системи покарань, провідне місце в якій відведено покаранню у вигляді штрафу.

Здійснений правовий аналіз інституту покарання у вигляді штрафу, в тому числі співвідношення цього виду покарання зі шкодою, завданою вчиненням податкових злочинів, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Визначення покарання у вигляді штрафу у сталих грошових одиницях відображає певну ознаку законодавчої стабільності, яка існувала в дореформений період національного кримінального законодавства.

2. Визначення покарання у вигляді штрафу залежно від інших критеріїв («м. з. п.», «н. м. д. г.», «п. м. п. о.»), правова природа яких походить із суміжних галузей права, свідчить про дисбаланс в системі співвідношення цього виду кримінального покарання та розміру шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину, зокрема, податкового злочину.

3. Мінливість сучасних економічних реалій привела до певної «залежності» кримінально-правових понять штрафу та шкоди від норм податкового та бюджетного права, які мають інші цілі і не повинні створювати правове підґрунтя для застосування кримінально-правових норм.

4. Гуманізація покарань за економічні злочини, яка передбачала виключення із санкцій статей Особливої частини КК України тих видів покарань, які пов'язані із позбавленням волі, водночас збільшила номінальний розмір кількості «н. м. д. г.» у санкціях відповідних статей Особливої частини КК України, що передбачають покарання у вигляді штрафу, та не вирішила проблеми залежності кримінально-правових норм від норм податкового та бюджетного законодавства.

5. Недоцільно визначати розмір покарання у вигляді штрафу та розмір шкоди, завданої вчиненим злочином, бланкетними диспозиціями та бланкетними санкціями в кримінально-правових нормах, а наслідуючи запроваджені законодавцем зміни в системі покарання у вигляді штрафу, за доцільне слід визнати визначення кримінально-правових понять, зокрема, штрафу та шкоди, через систему норм, які відсилають до основних (базових) положень кримінального права.

Таким чином, на нашу думку, динамічне зростання грошового еквіваленту розрахунків кваліфікованого розміру шкоди через існуючі критерії за умови стало-го розміру грошового еквіваленту розрахунку штрафу, за виключенням особливо тяжких злочинів, для яких встановлене покарання у вигляді штрафу понад 3000 «н. м. д. г.», утворює наступну закономірність: динамічне зростання кваліфікованого розміру шкоди обумовлює пропорційне зменшення розміру покарання у вигляді штрафу, що в певній мірі сприяє загальній декриміналізації суспільно-небезпечних діянь.

Подальше вдосконалення структури кримінально-правової норми повинно відбуватися в напрямку уточнення або виключення із конструкції кримінально-правових диспозицій банкетних норм або їх структурних елементів.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Затверджений Законом від 28.12.1960 р. № 2000–05 // ВВР. — 1961. — № 2.
2. Кримінальний кодекс України: Схвалений Верховною Радою України 05.04.2001 р. № 2341–03 // ВВР. — 2001. — № 25/26.
3. Шевчук В. М. Модель законодавчого співвідношення шкоди та штрафу в системі податкових злочинів // Правова держава. — Одеса, 2009. — № 11. — С. 153–159.
4. Податковий кодекс України: Схвалений Верховною Радою України 2 грудня 2010 року № 2755-VI // ВВР. — 2011. — № 13/14, № 15/16, № 17.
5. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010 р. № 2857-VI // ВВР. — 2011. — № 7/8.

6. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 р. № 4282-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 100.

7. Про збільшення неоподатковуваного мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян: Указ Президента України від 13.09.1994 р. № 519 / 94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=519%2F94>

8. Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 року № 519: Указ Президента України від 03.02.1995 р. № 1082 / 95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=519%2F95>

9. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.1996 р. № 762 / 96 // Голос України. — 1996. — № 159, 28 серпня.

10. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 р. № 889 — IV // ВВР. — 2003. — № 37.

11. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законів України: Закон України від 07.07.2005 р. № 2771 — IV // ВВР. — 2005. — № 34.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 98.

13. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Вид. сьоме, перероб. та доп. — Х.: Одіссея, 2011. — 824 с.

B. H. Шевчук, старший преподаватель

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА В ПЕРИОД ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

В статье проведён анализ проблем законодательной регламентации и применения наказания в виде штрафа в период реформирования уголовного законодательства, с использованием обоснования его применения в налоговых преступлениях.

Формулируется предложение об исключении из конструкции уголовно-правовой нормы элементов бланкетности в части расчета денежного эквивалента вреда и наказания в виде штрафа.

Ключевые слова: вред, штраф, бланкетность диспозиций, коллизионность правовых норм, налоговые преступления.